

Aires, llocs, espais pandèmics. Una crònica de l'Escola de Primavera de Maó (maig 2022)

Des d'on es podria contemplar millor l'experiència dels confinaments i les quarantenes que des d'un llatzeret menorquí del segle XIX?

Des del Llatzeret de Maó tens vistes magnífiques a la capital de Menorca, Maó, i al seu port d'aigües profundes, on antigament els vaixells que arribaven d'indrets llunyans de l'Imperi borbònic eren inspeccionats per detectar-hi malalties abans de poder navegar cap a Marsella o altres ports mediterranis.

Entre el 1817 i el 1917, quan el Llatzeret inicià el seu desmantellament, 40.000 ànimes van passar per la imponent porta dels Lleons, anomenada així pels dos lleons rampants que adornen el seu pòrtic. Els membres de la tripulació «sospitosos» d'infecció o que havien «tocat» un port infectat eren detinguts entre vint i trenta dies. Els oficials s'allotjaven a les «casernes franceses», a les habitacions de les quals hi havia servei de neteja, instal·lacions amb safareig i, pels invitats de «primera classe», l'equivalent borbònic d'un minibar (xampany: 6 pessetes l'ampolla; rom de Jamaica: 4 pessetes).

Porta dels Lleons, Llatzeret de Maó, Menorca. Fotografia de Mark Honigsbaum.

Tanmateix, els infectats de pesta, còlera o febre groga no tenien tanta sort. Aquests desafortunats eren carretejats o transportats (depenent de la seva condició) directament a les rampes, que anaven des del moll a una àrea separada del complex, on passarien quaranta dies darrere d'un mur alt contemplant el cel i els núvols passar.

Presumptament, el menjar no era de la mateixa qualitat que el de les casernes franceses i els detinguts no tenien a ningú que els fes el llit, ni begudes alcohòliques. No obstant això, podien accedir al servei d'assistència mèdica, la qual cosa és testimoni de l'atenció del Llatzeret als seus detinguts. En un segle d'ús només hi van morir 396 persones, un d'ells en una baralla a cops de puny.

Per aquesta i altres històries del Llatzeret de Maó, estic en deute amb Lluís Ameller, un guia turístic local de Menorca, i amb la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica (SCHCT), que va tenir la idea de celebrar la seva onzena edició de l'Escola Europea de Primavera per a estudiants de doctorat en una de les sales del Llatzeret. Gràcies al suport de l'Institut Menorquí d'Estudis (IME), que va cofinançar els tallers, durant tres dies jo i altres historiadors de medicina vam poder passejar pels tranquils camps del Llatzeret, reflexionant sobre les nostres experiències del confinament, les quarantenes i la història de les pandèmies.

Quan mirem enrere i veiem els dos anys que hem viscut amb covid-19, és temptador pensar que la nostra experiència és única, que la gent mai no havia estat confinada o en quarantena, o que no s'havia debatut sobre els inconvenients i els avantatges de la ventilació i sobre el millor tipus de desinfectant. Però la visita al Llatzeret de Maó em va fer recordar que, quan es tracta de la tecnologia del control de malalties i de regular els espais pandèmics, realment no hi ha res de nou sota el sol menorquí. O, com diu la historiadora de salut global Alison Bashford: «Hi ha molt poques pràctiques mèdiques que van avant i enrere en el temps amb una comprensibilitat tan plena i fàcil com les quarantenes».

Derivada de la paraula italiana *quarantena*, que significa 'quaranta dies', les quarantenes són una manera provada i testada de contenir patògens. La seva lògica ha canviat molt poc des de 1377, quan Dubrovnik va passar un ordre que requeria que els viatgers que provinguessin de zones infestades de la pesta s'havien d'isolar durant un mes en una illa més enllà dels límits de la ciutat. Cap al segle XVIII, els llatzerets eren una norma comuna als ports de mercaderies des de Venècia a Marsella i des del 1770 al 1781 l'Imperi austrohongarès va decretar una quarantena d'un corredor de mil milles al llarg de la seva frontera imperial per mantenir la pesta i altres plagues fora de les seves fronteres.

En teoria, la quarantena funciona separant la gent sospitosa de la malaltia, d'aquella altra que està sana. Però com Geoff Manaugh i Nicola Twilley expliquen en el seu llibre més recent sobre la història i l'arquitectura de les quarantenes, fer aquesta simple distinció obre un món d'incertesa filosòfica, risc ètic i —com hem vist a la Xina, on els residents de Xangai estan actualment en la seva setena setmana de confinament— restriccions severes de la llibertat personal i la llibertat de moviment.

Això no obstant, encara que pocs de nosaltres voldríem estar tancats en un recinte esperant el nostre torn per obtenir els aliments d'Alibaba, les quarantenes i els confinaments poden ser generadors molt potents de creativitat i connexió social, particularment en l'època del Zoom, quan una classe de pintura o de pastisseria es troba només a un clic.

El 1830, el futur primer ministre britànic Benjamin Disraeli va escriure els esborranys de dues novel·les mentre estava confinat al Llatzeret de Malta, i el Sr. Meagles a la novel·la de Dickens *La petita Norrit* recordava el seu confinament al Llatzeret de Marsella com «quelcom estranyament agradable» (malgrat el temor inicial que el confinament el situava en perill de contraure la malaltia).

Desgraciadament, si al Llatzeret de Maó s'hi van generar històries similars de consols i d'amistat forçada, no han sobreviscut el pas de la història.

Els plans per la construcció d'una estació de quarantena al port de Maó es remunten al 1787, cinc anys després que els Borbons van posar fi a la segona ocupació anglesa de Menorca. Per la seva posició a l'est del Mediterrani, a mig camí entre Espanya i Tunísia, Menorca era considerada la localització perfecta on podien inspeccionar i fumigar els vaixells que arribaven d'Àfrica, les Amèriques i el Carib. Tanmateix, la construcció no es va dur a terme fins al 1793, només per ser interrompuda per la tercera ocupació britànica de l'illa (1798-1902). No va ser fins al 1802 que es van acabar les obres.

La superfície del recinte és de 470.000 metres quadrats i té murs dobles de 7,5 metres d'alçada a llarg de tot el perímetre. Aquests murs permeten portar provisions d'una manera ordenada d'una part de les instal·lacions a l'altra sense posar en perill la contaminació d'aquells que són a dins (el Llatzeret també presumia d'un moll de «fumigació» on els vaixells sospitosos de portar malalties eren submergits en l'aigua del mar durant 24 hores abans de ser reflatats).

Mirant a l'est des de la torre de Vigilància cap a Maó. Cal destacar el doble mur del Llatzeret i el passatge entremig. Fotografia de Mark Honigsbaum.

Per tenir una idea de l'escala del Llatzeret, vaig pujar al capdamunt d'una de les torres de vigilància, passant per una cambra amb un sostre de volta on, des de les cantonades, els detinguts podien xiuxiuejar sense ser escoltats (ho he provat i funciona). Des de la torre, podia veure no només el casc antic de la ciutat de Maó sinó també el castell de Sant Feliu al turó de l'altre costat i, passant per l'estreta entrada del port, un vaixell de pesca fumejant que arrossegava agrons i altres ocells marins.

Abans de l'arribada de la teoria dels gèrmens a finals de segle XIX, es creia que les malalties eren conseqüència dels miasmes —exsudacions verinoses del terra i de la vegetació podrida. Una de les raons per les quals els Borbons van escollir Maó per situar el seu Llatzeret del sud (el comerç de l'Atlàntic nord estava gestionat pel Llatzeret de Sant Simon, davant de la costa de Galícia) és que la ciutat és famosa per la seva brisa costanera i que gaudeix dels vents refrescants dels Pirineus a l'hivern i dels vents secs del nord d'Àfrica a l'estiu. De fet, segons en Lluís, la dita espanyola «que corra el aire» deriva de la reputació del Llatzeret per la ventilació i la instrucció que cridaven, des de les torres de vigilància, els sentinelles cada vegada que veien una multitud amenaçadora reunint-se sota les murs.

Al Llatzeret hi ha 141 habitacions, set magatzems i la increïble xifra de 49 cuines, algunes de les quals encara estan en funcionament i, tal i com vam comprovar durant la nostra estada, més que capaces de fer una paella exquisida. També compta amb una capella aïllada socialment, un curiós edifici circular on els que feien la quarantena podien assistir a missa des d'espais segurs, els oratoris privats, equipats amb reixes a uns 17 metres d'on el capellà presidia i donava la comunió (aparentment, tenia una cullera molt llarga).

La capella del Llatzeret envoltada dels oratoris. Fotografia de Mark Honigsbaum.

Com que només hi ha transport dos cops al dia des d'Es Castell, és especialment tranquil. No haguéssim pogut desitjar un lloc millor per contemplar la història de les pandèmies i les crisis actuals desencadenades per la covid-19.

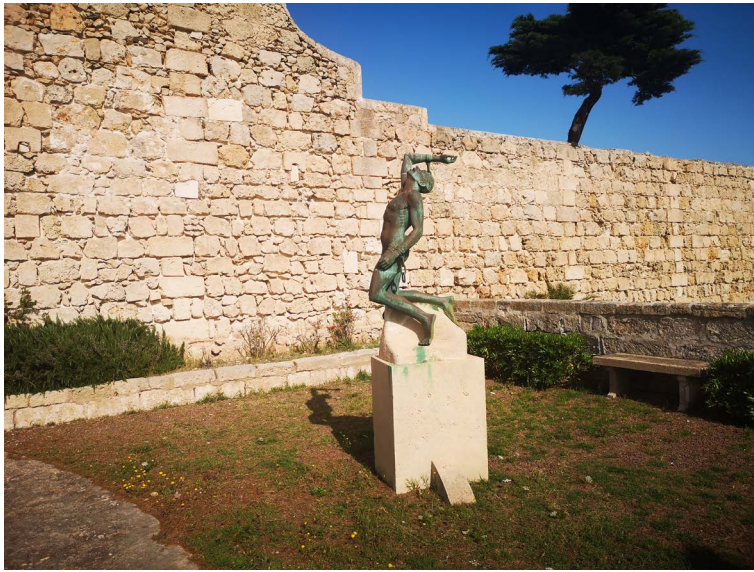
El tema de l'escola era «Pandèmies passades, pandèmies futures» i els treballs oscil·laven al llarg dels temps i els patògens. Se'ns van presentar treballs sobre el còlera del canvi de segle a Iraq, la tuberculosi posterior a la segona guerra mundial a Turquia i la pandèmia de grip a Coorg, Índia, els anys 1918 i 1919, per dir-ne algunes. Per encetar la jornada, vaig fer una ponència en la qual vaig ressaltar diverses diferències entre la covid-19 i les pandèmies prèvies i vaig advertir del perill de cosificar models matemàtics a costa d'altres formes de «conèixer» malalties infeccioses. També vaig destacar algunes similituds importants. Quan vam veure la gent de Wuhan assetjant habitacions d'emergència a principis del gener del 2020, vaig raonar que hauríem d'haver recordat les històries dels pacients que demanaven tractament el 1918 durant l'anomenada grip espanyola, i també el 1889 durant la grip «rusa» —una pandèmia que alguns científics especulen que també podia haver estat coronavirus. I quan vam veure que els xinesos obligaven la gent a anar a instal·lacions de confinament a Wuhan, com encara estan fent a Xangai avui, hauríem d'haver recordat altres temps i llocs on les autoritats mèdiques recorrien a les dures mesures de quarantenes i confinaments.

Fotografia de Mark Honigsbaum.

En resum, vaig fer una crida als historiadors a cultivar una imaginació pandèmica més àmplia, ja que només esbrinant com la gent va lidiar amb la pesta en temps passats podrem començar a abordar el problema de la supervivència i la prosperitat del present, en una època que alguns escriptors ja anomenen «Pandemicene».

Tornant a passar per la porta dels Lleons per agafar el ferri cap a Es Castell, l'últim dia de l'escola, em vaig fixar en una estàtua al costat de l'entrada del Llatzeret. Verda d'òxid, data del 1950 i és obra d'un escultor canari, Manuel Ramos. Al voltant de la seva base hi ha el nom de quatre científics. Els seus coneixements i percepcions sobre les causes de la malaltia van desbancar la teoria dels miasmes i així van facilitar el camí cap a les vacunes i el desmantellament del Llatzeret. Els científics eren l'immunòleg francès Louis Pasteur, el bacteriòleg alemany Robert Koch, el seu deixeble espanyol Jaime Ferran i Carlos Finlay, el metge cubà que va descobrir que la febre groga era transmesa pels mosquits.

Estàtua de Fidelius davant de la porta dels Lleons. Fotografia de Mark Honigsbaum.

Ramos va fer l'estàtua, que es diu que va ser modelada a partir del personatge de Fidelius, inclinada cap enrere i amb un braç alçat cap al cel. Sembla que s'estigui alliberant de les cadenes de la ignorància mèdica. Tanmateix, no vaig poder evitar pensar que una millor explicació per a la postura de l'estàtua era que, com jo, li sabia greu haver de deixar la tranquil·litat del Llatzeret.

Mark Honigsbaum
 Escriptor i periodista especialitzat en història de la ciència
 Senior Lecturer, Universitat de Londres

Article traduït per Júlia Massó
 Podeu trobar l'article en la llengua original (anglès) en aquest enllaç:
<https://markhonigsbaum.substack.com/p/airs-places-pandemic-spaces?s=r>